

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-383-5-17>

**CITY HERALDRY IN UKRAINIAN BAROQUE POETRY
OF THE XVI–XVII CENTURIES**

**МІСЬКА ГЕРАЛЬДИКА В УКРАЇНСЬКІЙ БАРОКОВІЙ ПОЕЗІЇ
XVI–XVII СТОЛІТТЯ**

Melnychuk I. V.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of the Ukrainian Philology
Mariupol State University
Kyiv, Ukraine*

Мельничук І. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
Маріупольський державний
університет
м. Київ, Україна*

Саме добі бароко ми завдячуємо появою власне європейської художньої культури. Епоха ренесансу, поставши на ґрунті «латинському», тобто Європи католицької, лише спорадично виявляла себе в межах візантійсько-слов'янської культурної спільноти, причому чи не найвизначніші її прояви спостеґрігаємо саме на теренах України. Проте процес масштабного взаємотяжіння, а відтак і зближення художніх культур Західної і Східної Європи, їх ідентифікації значного розмаху набуває уже в добу бароко.

Відродження можна вважати визначальним періодом в історії розвитку європейських літератур саме тому, що ним була витворена якісно нова система жанрів і стилів. Ця система, що сформувалася з різнорідних елементів, як класичних, тобто античних, так і середньовічних та фольклорних, стала якісно новим утворенням, жанрово-стильовою системою європейських літератур нового часу.

Українське літературне бароко набуло усіх основних рис, притаманних цьому стилю таких, як: антиномічність сприйняття і відображення світу, почуттєва й інтелектуальна напруженість, поєднання аскетизму з гедонізмом, абстрактної символіки з натуралістичністю, динамічність, афектованість, театральність, феєричність тощо. Митці кінця XVI–XVII ст. захоплюються емблематикою й алегорикою, розгортають складні метафори й уподібнення, поєднують античну образність з біблійною, християнською. Їхнім творам притаманна риторичність і складна метафоричність, заснована на несподіваному об'єднанні всіх віддалених ідей, уявлень і образів, контрастність, екальтованість, гротескність.

Низка теоретичних та історико-літературних праць, присвячених питанням встановлення хронологічних меж, визначенню поетичної системи бароко, особливостям його стилістики, постала наразі на ґрунті досліджень таких вчених-медієвістів, як В. Перетц, М. Возняк, Д. Чижевський, А. Макаров, Л. Ушкалов, В. Шевчук, Б. Криса, В. Соболев. Як зазначила Б. Криса: «Поезія бароко – це творіння амбівалентної художньої картини світу, де триває гул божественного творіння, відбувається освоєння простору, впізнаються риси часу, еднаються верхи й низи життя» [1, с. 47].

Слід зауважити, що українська барокова емблематична поезія напряму пов'язана з розвитком книгодрукування. Так певний книжний реквізит становили такі жанри, як: вірші-передмови («На два меча книги сея», «На титулу книги сея» Лазаря Барановича; «На автора книги сея» Варлаама Ясинського; «Стихи предословныя к Господу нашему Ісусу Христу» Дмитрія Туптала; «На книжку, в Їршами писанную, до чителника», «До чителника», «До добродіа» Івана Величковського); вірші-дедикації («Офїрванню книжечки» того ж Івана Величковського); вірші-підписи, якими засвідчується авторство (буквені «грашки» Дмитрія Туптала або Івана Величковського); численні геральдичні епіграми, а також більші посвятно-емблематичні вірші Лазаря Барановича.

Панегірична барокова поезія своїм завданням мала уславлення вельможних меценатів, завдяки яким отримувала розвиток освіта, засновувалися освітні осередки, центри книгодрукування. Одним із таких меценатів був талановитий політик-державник, князь Костянтин-Василь Острозький.

Саме герб К. Острозького став об'єктом першої поетичної інтерпретації в найдавнішому друкованому зразку української геральдичної поезії, поетичному творі ректора Острозької академії Г. Смотрицького, вміщеному в Острозькій Біблії 1581 р. Уславлення герба патрона продовжив у своїй поезії Д. Наливайко, наявні вірші на клейноди і у творчості М. Смотрицького, і досить численний масив геральдичної поезії залишається наразі анонімним.

Цікавими зразками віршів на клейноди були поезії, що відображали міські герби. Українські міські герби поділялися на даровані та самовибіркові. Герби, що були даровані польським королем, називалися «herb padawanu». Герби, що дарувалися при певному втручанні міської адміністрації, створювалися за правилами геральдики, прийнятими у Польщі.

Існувала й інша група гербів – самовибіркові. Цими емблемами користувалися здавна міста, але ці герби не були підтверджені жодним правовим актом. При гербостворенні, яке активізувалося

в XVI – першій половині XVII ст. у Речі Посполитій, самовибіркові емблеми отримали статус гербів та були затвердженні державною владою. У дарованих гербах, в основному, зображувалися декілька стандартних та схематичних геральдичних фігур, але дуже часто вони не були пов'язані ні з історією міста, ні з місцевими особливостями. На гербах, що були отримані українськими містами шляхом привілеїв частіше за все зображувалися хрести, зірки, напівмісяці; предмети озброєння – лук зі стрілами; архітектурні деталі – міські ворота, стіни, фортеці. Інколи зустрічаються мотиви зі світу реальної флори та фауни конкретної місцевості.

Так, цікавим образом виступає лев у поезії І.Туробінського-Рутенця «На герб Львова». Лев як герб Русі з'являється у XIV ст. й на інших княжих печатках, а після розпаду князівства – на печатках польських королів та литовських князів, які захопили українські землі, на монетах, карбованих у 1350–1410 рр. у Львові, на архітектурних деталях тощо. У 1410 р. ополчення Львівської землі брало участь у звитязній Грюнвальдській битві під синьою короговою із зображенням жовтого лева, що спинається на скелю:

Наче цей лев благородний, що вже не боїться високих,
Ані порогів міцних, ані залізних воріт [2, с. 111].

Образ лева уособлює собою міць, благородність міста Львова та його мешканців, які захищали місто від загарбників:

Лева так місто славетне, на полі сарматським твердиня,
Ще не лякалося сил збройного люду, бігме [2, с. 111].

Маємо також дві анонімні геральдичні епіграми, присвячені гербу міста Львова, поява яких безпосередньо пов'язана з Львівським Братством та друкарнею Братства. Обидві епіграми прикрашали богослужбні книги – Октоїх та Тріюдь. Тріюдь являє собою збірник церковних пісень та молитов – трипісенних канонів для передта повеликодніх служінь. Пісна Тріюдь містила пісні покаянного змісту, призначені для виконання у період Великого посту; так звана Цвітна Тріюдь охоплювала служби Страсного тижня, Великодні, Зелених свят та Неділю усіх святих. Октоїх – книга, що містила пісні та молитви для служб протягом дня (утрені, вечірні, повечір'я та літургії), назва книги засвідчує приналежність виконуваних творів до мелодійної системи осьмигласся.

Центральним образом-символом поезії «О Лева граде...» є образ Лева, що знаходить спокій і прихисток у храмі, захищений Хрестом Пресвятої церкви. Місто Лева, таким чином, є благословенним і отримує покровительство від Христа та Матерії Його, Діви Марії:

Слынеш благочестієм, Крестом огражденны[й],
Прійми от Христа-Бога в Ёнець сей спас[енный],

Матер его, Марію, Дѣву Пречестную,
В пѣніяхъ святыхъ чтуще благослове[нную] [3].

Друга епіграма ґрунтується на двох символах – Лева та Вежі, які отримують у творі своє потлумачення від автора. Лев є символом мужності, а Вежа – доброчесності. Вежа-Доброчесність має стати місцем збереження Побожності, що дозволить сягнути Царства Небесного:

Вежу в добродѣтель, лва в мужество признано.

В добродѣтеляхъ писма хранити треба

Чин побожности: каждый ты достигит неба [3].

Безперечно, впадає в око більш світський характер потлумачення основних символів герба у творі Туробінського-Рутенця та релігійний – в анонімних епіграмах, з огляду, звичайно, на призначення книг, у яких вони були надруковані.

Щодо власне герба, то історії відомі спроби загарбників полонізувати цей герб, змінивши колір поля на червоний, однак Руський лев зберіг свої барви й був самотнім знаком західноукраїнських земель аж до кінця XVIII ст.

Отже, жанр віршів на клейноди виникає як різновид емблематичної поезії, поєднуючи текст та зображення в єдиний художній образ-символ, і набуває популярності із розвитком книгодрукування. Твори цього жанру мають виразний панегіричний характер, уславлюючи клейноди князівських родів, вельмож-меценатів, тих, хто опікувався освітою, книгодрукуванням, стояв в обороні віри та рідного народу. Проте іноді об'єктом уславлення виступають герби українських міст. Так, серед творів, присвячених міській геральдиці, найчастіше зустрічаємо оспівування герба міста Львова, його символів – Лева та Вежі, таким чином віддаючи данину мужності і благочестивості його мешканців.

Література:

1. Криса Б. Світоглядні основи українського поетичного бароко. Українське бароко / за ред. О. Мишанича. К. : Академія України. 1993. С. 47–52.

2. Українська поезія XVI століття / редкол. О. Є. Засенко та ін. ; упоряд., вст. ст., примітки В. В. Яременка. К. : Рад.письменник, 1987. 287 с.

3. Українська поезія. Кінець XVI – середина XVII ст. К., Наук. думка, 1978, 1992. 574 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrpoetry/anto51.htm#gerv36> (дата звернення 14.11.2023)